

Grygier, Tadeusz

Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych "Etats-Ministerium" [cz. 5]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 188-196

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SUMARIUSZ AKT NACZELNEJ WŁADZY PRUS KSIĄŻĘCYCH
„ETATS-MINISTERIUM” 5)

— 26 listopada 1748 r. w aktach sprawy Tschepiusa, dotyczącej adwokatury w Działdowie¹⁴⁴ (3, b, q).

— Zarządzenie z 1743 r. w sprawie zakazu opuszczania terenu komornictwa przez służbę (*Dienst-Volkes*) oraz czeładź (*Gesinde*) wsi królewskich (110, h).

— W sprawie bezprawnego przepieku mąki przez urzędy dominialne w Clementhoff, Althoff, Klajpedzie i Proekuls w zamian za zapas cukru (*Verbackung einer Quantitaet Mehl von 882 Tschetwert oder 3528 M. zu einen Vorrath Zuccari*)¹⁴⁵ (83, b).

— Wykazy wpływających dochodów do Kasy Królewskiej (*Kron-Casse*) z poszczególnych komornictw okręgu Kamery Królewieckiej (*Königsbergischen Cammer Departaments*) (5, a).

— *Wegen der in delictis beviolibus denen Deliquenten dictirten Amts-Arbeit* (33, q, gen).

— W sprawie świadczeń na budowę i reparację kościołów świadczonych przez folwarki komornictwa, które poprzednio (*primordialiter*) nie należały do domen królewskich (41, a).

— W sprawie zamknięcia bilansów finansowych (dochodów) za wojenny rok 1759, dokonanego przez Księstwo Taurogów oraz całkowicie zniszczonych 15 komornictw i reszty mniej zniszczonych w okręgu Litewskiej Kamery (5, a).

— W sprawie dostarczenia przez komornictwa ludzi do rozładunku prowiantu (83, b).

¹⁴⁴ Instytucja *advocatus* (*Advocat* = *Sachwalter* = *Voigt*) znana była w Prusach Książęcych od czasów powołania Królewieckiego Sądu Nadwornego (*Königsberger Hofgericht*) z lat 1506—1605. Praca adwokatów polegała przede wszystkim na reprezentowaniu przed sądem spraw klienta. Była ona jednak ograniczona wielu drastycznymi przepisami. Np. jeśli adwokat „wyciągał niepotrzebne sprawy, operował nieprawdziwymi danymi, wyrażał się nieprzyjaźnie, obraźliwie, sarkastycznie i wulgarnie był karany 1 guldenem reńskim oraz aresztem nocnym we więzi”. Instytucja adwokata miała różne formy i spełniała różne usługi. Była nawet n'e lubiana, czy znieawidzona przez klientów prywatnych, jak i przez urzędy. Ostatecznie została zlikwidowana w myśl ustalonego 26 kwietnia 1781 r. Fryderycjańskiego Kodeksu Prawnego (*Corpus juris Fridericianum*). Kodeks ten oparty był na zasadzie tzw. *Offizialmaxime*. Jego główną cechą charakterystyczną jest zniesienie znieawidzonej instytucji adwokata i wprowadzenie na jej miejsce instytucji tzw. asystentów (*Assistenzräte*), będącymi urzędnikami państwowymi, którzy zostali przydzielani stronom w sporze sądowym. Przydział ten był przydziałem z urzędu. Asystenci mieli sędziemu pomagać w udowodnieniu prawdy oraz równocześnie kontrolować ich wyrokowanie. By adwokatów nie pozbawić zarobków przekształcono adwokaturę w komisariat sprawiedliwości (*Justizkommisariaten*), który zajmował się sprawami tylko nieprocesowymi. Z komisarzy sprawiedliwości oraz notariuszy utworzono tzw. Kolegium Główne Komisarzy Sprawiedliwości i Notariuszy (*Hauptkollegium der Justizkommissarien und Notarien*). Szczegóły zob. G. Conrad, *Geschichte*, s. 234).

¹⁴⁵ *Tschetwert* występowała w metrologii rosyjskiej dwojako: po pierwsze — jako miara zbożowa. W Prusach Książęcych przyjęła się przede wszystkim jako miara zbożowa, wynosząca: 1 *Tschetwert* = 64 garnce = 2,6990 hektolitra albo 3,8190 pruskich szefii. Po drugie *Tschetwert* występowała jako miara płynów: 1 wiadro = 4 *Tschetwert*. 1 wiadro = 12,2989 litrów.

— Zestawienie wydatków, budowli i remissionses wszystkich komornictw¹⁴⁶ (6, a).

— W sprawie dostarczenia sosnowego drewna budowlanego dla sambijskich komornictw i młynów. Zestawienie z 1760 r.¹⁴⁷ (6, a).

— Chore konie gwardii królewskiej przeniesiono do komornictw litewskich. Posłano tam również weterynarzy (*Fahnen-Schmidts*)¹⁴⁸ (83, b).

— Skład urzędników i pomocników przy trzecim burmistrzu w Królewcu¹⁴⁹ (78, b).

— Reparacja młynów w komornictwach¹⁵⁰ (9, c).

— Przeznaczone dla rosyjskiej artylerii 320 sztuk dębów z lasów (*Warnik-schen Beritt-Forst*) zamierzano zużyć na potrzeby komornictw królewskich (*Cron-Aemter*)¹⁵¹ (6, a).

¹⁴⁶ *Remissio* oznaczało zaniżone sumy (tenuty) dzierżawne komornictw. Instytucja ta wiąże się z prawem rzymskim, związanym z dzierżawcami rzymskimi tzw. *Publicani*. Otóż w razie klęsk żywiołowych czy zniszczeń wojennych dzierżawcy otrzymywali obniżkę czynszu dzierżawnego.

¹⁴⁷ Drzewa iglaste, przede wszystkim sosna i świerk, były szczególnie poszukiwane na Sambii. Był to podstawowy materiał budulcowy. Sambia z uwagi na małą odporność drzew iglastych na wiatry, posiadała znaczne niedobory tego drewna i musiała je sprowadzać z innych regionów.

¹⁴⁸ *Tahnenschmied* = *Curschmied* = weterynarz, przydzielony każdemu szwadronowi jazdy miał obowiązek leczenia koni, usuwania odparzeń oraz podkuwania.

¹⁴⁹ Na początku XVIII wieku zmieniony został ustrój Królewca. Dotychczas miasto składało się z trzech samodzielnych organizmów miejskich — Starego Miasta (*Altstadt*), *Lebeniku* (*Löbenicht*) oraz *Knipawy* (*Kneiphof*). Wszystkie te miasta posiadały swe własne rady miejskie oraz burmistrzów. Pierwszymi burmistrzami byli: Starego Miasta w 1286 r. *Gericho de Dobrin* (*Schultetus*), *Lebeniku* w 1300 r. *Engelbertus* (*textor-scultetus*), *Knipawy* w 1327 r. *Henryk Bergow* (*Scultetus*). W ważnych sprawach dotyczących wszystkich trzech miast rady miejskie zbierały się na Starym Mieście. Reformy miast zapoczątkowane przez wielkiego elektora (wprowadzenie do miast garnizonów wojskowych oraz akcyzy państwowej) doprowadziło do zasadniczych zmian ustrojowych. Fryderyk Wilhelm I zlikwidował *municipium* miejskie. Urzędnicy państwowi decydowali o losach miasta, obszar samorządu miejskiego stał się okresem administracji państwowej. Urzędnicy miejscy musieli wykonywać zadania państwowe. Królewiec składał się odtąd z różnych autonomicznych części. Obok istniejących dawnych miast (posiadających własne odrębne władze miejskie i herby) istniały jeszcze organizmy miejskie jak — *Sacksheim*, *Rossgarten* (z własnymi herbami), dalej tzw. wolnizna zamkowa (*Königliche Schlossfreiheit*), obszar wydzielony dawnej cytadeli (*Friedrichsburg*) oraz 4 wielkie i 14 mniejszych jurydyków (*Freiheiten*). Po przeniesieniu katedry ze Starego Miasta do *Knipawy*, po rozbudowaniu (od 1657 r.) *Knipawy* w wielki obszar twardy (Nowe Miasto), doszło w 1724 r. do połączenia trzech głównych miast w jedną całość. W latach 1724—1809 istniały stanowiska trzech burmistrzów. Trzeci burmistrz obejmował swym zarządem również Wolniznę Zamkową, stanowiącą także komornictwo (zob. wykaz burmistrzów Królewca w pracy Kurta Falcke, *Die Bürgermeister von Königsberg, Preussenland*, 1963, nr 4, ss. 49—68).

¹⁵⁰ Komornictwa obok biur (administracji) wykonujących zadania państwowej administracji ogólnej, posiadały biura administracji gospodarczej. Komornictwo zarządzało budynkami gospodarczymi, gruntami, kluczami majątków, wsiami i folwarkami z własnymi chłopami wolnymi i pańszczyźnianymi, inwentarzem żywym i martwym. Zajmowały się też przetwórstwem ziemiopłodów. Miały więc własne państwowe młyny, znacznie większe od młynów feudałów, miast i wsi. Młyny prywatne np. posiadały prawo młewa tylko w granicach lenna. Młyny komornictw natomiast miały zasięg terenowy daleko większy i większą liczbę przymusowych klientów. Komornictwa posiadały również browary, gorzelnie, karczmy, tartaki, cegielnie, piece do wypalania wapna, huty szkła i żelaza, folusze (*Walkmühlen* = wałkownie) z weiny wałkującej sukno (sprowadzane dawniej z Holandii) oraz różne manufaktury.

¹⁵¹ Pojęcie *Cron-Aemter* dotyczyło specjalnych, najważniejszych — zwykle dziedzicznych — urzędów dworskich (*Hofämter*), jakie potrzebne były w czasie

— W sprawie sporu między fiskusem (*Advocati Fiscii*) a Staromiejskim Urzędem Sądowniczym (*Allstädtisches Richterliches Amt*) o utrudnianie przez fiskusa wykonywania przez miasto tzw. *Exercitio juris ratione bonorum vacantium* (32, d, 4).

— Wolność słowa (*Accise-Freiheit*) duchownych i nauczycieli w kapitanatach, Vide. *Miscelanea vom 12 May 1768 in Actis in Sache der jetzigen Accise und Zoll Direction wegen harten Verfahrens wieder die Landes Ensassen* (20, f, T generalia).

— Organizacja pisarzy powiatowych (*Kreys-Actuarios*) w komornictwach domonialnych (*Domainen-Aemter*) oraz regulatywu dochodów w domenach (*Sportel-Reglement der Domainen-Aemter*)¹⁵² (4, c).

— W wypadkach sporów co do klasyfikacji i kwalifikacji gospodarstw wolnych (*Frey-Güther*) i kmiecych (*Cölmischen-Güther*) z urzędami domonialnymi (*Domainen-Aemter*) oraz w razie narzucania tym gospodarstwom służb i ciężarów (*Dienste und Praestationen*) niezgodnych z ich sytuacją prawną, rozstrzygać ma Sąd Dworski (*dem Hofgericht die Cognition und Entschuldung zustehen soll*)¹⁵³. Vide *Rescript Berlin den 14 Julii 1771 in Actis wegen Administrirung der Justitz in den Aemtern — wie es mit Execution derer Beamte und Pächter wegen ihrer privat Schulden zu halten* (4, c).

— W sprawie dochodzeń przeciwko urzędnikom celnym, podatkowym popełniającym nadużycia (23, a).

— Zakaz likwidowania przez szlachtę i wasali wsi i gospodarstw chłopskich (*Bauer und Lathanan Hofe eingehen zu lassen*)¹⁵⁴ i włączania do swych folwarków. Zakaz ten dotyczy również komornictw królewskich. Zob. Edykt z 12 sierpnia 1749 r. (4, U, gen).

— W sprawie zajmowania stanowisk państwowych w administracji. Vide *Cabinets Ordre vom 23 November 1797 wegen gehöriger Besetzung und Leichmässiger Verwaltung der Staats Bedienungen 1797* (8) (15, a, gen).

koronacji królów. Z urzędami tymi nie związane były żadne uposażenia. Dobra koronne (*Krongüter*) związane były zwykle z komornictwami, czy z kapitanatami — zwanymi również „bailli”. Pod instytucją „bailli” rozumiano dowódcę wojskowego (polskiego kasztelana), określanego we Francji jako „bailli d'épée”. Posiadał on równocześnie władzę sądowniczą i funkcję zarządzającego domenami państwowymi. Podobnie jak w Prusiech tak i we Francji instytucja kapitanatu w XVIII wieku stała się tylko tytułem. Wartość tego tytułu stale malała, aż stała się symbolem prywaty, przekupstwa i nieudolnego urzędnika. W 1770 r. zniesiono królewskie, a w 1789 r. prywatne kapitanaty, powołując na ich miejsce sądy pierwszej instancji (*tribunaux de première instance*).

¹⁵² Instytucja pisarza powiatowego związana była początkowo z przewodniczącym stanów powiatowych. Oni zarządzali kancelarią sejmików powiatowych (zwanych również *Kreisausschreibeamt*). Przygotowywali oni „listy powiatowe”, recesy, redagowali zarządzenia policyjne, prowadzili matrykę powiatową (spisy deputowanych powiatowych).

¹⁵³ Pod instytucją „cognitii” (*cognitio*) rozumiano sądowe rozpoznanie i dochodzenie sprawy nie ustalonej przez ustawy, edykty itp. względnie sprawy, za które nie groziły żadne kary (*cognitio extraordinaria*). Rozstrzygnięcia sądowe w tych sprawach szły do *jurisdictio voluntaria mixta* (związane z sądownictwem cywilnym — bezspornym).

¹⁵⁴ „Latane” (*Lathanan Hofe*) należeli do grupy chłopskiej tzw. *Hörige* (*denariales*) tzn. parobków lub niewolnych chłopów, którzy wyposażeni byli przez pana w ziemię i zabudowania. Stali oni do wyłącznej dyspozycji pana. Za nadanie ziemi i domu „latane” płacili dzierżawę w naturaliach. To co zarobili było ich własnością. Stąd mogli wykupić się i uzyskać wolność. Zobowiązani byli do służby wojskowej. Przyczyny ich niewoli były różne — jeniectwo wojenne, urodzenie, małżeństwo z osobą niewolną, przegrana w hazardzie, brak środków utrzymania, nieopłacenie podatku wojskowego (*Wehrgeld*). Uwolnienie z niewoli odbywało się uroczystie w kościele. „Latane” należeli do podobnej grupy chłopskiej „lasse” (*bonum lassicum*).

A m t s - A r e n d e - S a c h e n — Dzierżawa komornictw.

- Wydzierżawianie komornictw (5).
- Zakaz wydzierżawiania folwarków komornictw przygranicznych szlachy polskiej¹⁵⁵ (111, e).
- Zakaz wydzierżawiania majątków w komornictwach przygranicznych jakimkolwiek Polakom (3, e).
- W sprawie mianowania administratorów w komornictwach niewydzierżawionych. *Vide Ordre vom 7 Martii 1767 an die Königsbergische Cammer in Actis wegen Erneuerung der Contracte und Verarrendirung der exjurirten Aemter General-Pachten* (5, a).
- W sprawie ściągnięcia do kasy królewskiej (*Cron-Casse*) wszystkich pozostałości dłużnych z urzędów dominialnych i majątków prywatnych za rok gospodarczy 1760/61¹⁵⁶ (6, a).

A m t s - B a u e r n — Chłopi komorniczy.

- W sprawie lepszej organizacji gospodarki chłopów w komornictwach¹⁵⁷ (4, m).
- W sprawie coraz częstszych sporów między duchownymi i nauczycielami a mieszkańcami komornictw na tle regulowania należności i ciężarów (*Petition und Calende*)¹⁵⁸ (39, b).
- W sprawie dostarczenia zwierząt roboczych (*Betriebs-Viehes*) dla mieszkańców komornictwa w departamencie królewieckim (kamery królewieckiej) oraz departamencie litewskim kamery gabińskiej (4, h).

A m t s - C a m m e r — Urząd Komorniczy.

- Sprawy Urzędu Komorniczego (6).
- Wykaz spraw należących do jurysdykcji Urzędu Komorniczego (*die Cognition und Jurisdiction*). Relacja z 30 października 1713 r. w sprawie uporzędkowania administracji sprawiedliwości (59, a).
- Żądania Urzędu Komorniczego wobec rady trybunału von Lauwitz (33, k).
- Ustalenia w zakresie zależności Urzędu Komorniczego w sprawach ekonomicznych od Rządu Pruskiego. Reskrypt z 29 października 1712 r. (8, d).
- Spór Urzędu Komorniczego z Rządem Pruskim w sprawie reparacji uszkodzonych statków żeglownych (*Thänner*) na Pasięce (9, d).
- Zakres jurysdykcji Urzędu Komorniczego nad dzierżawcami. Reskrypt z 10 września 1718 r. w sprawie tajnego rady von Sturma przeciwko rady trybunału von Lauwitzowi (61, h, 1).

¹⁵⁵ Dzierżawa miała dwie formy, a mianowicie: a) korzystanie z jakiejś rzeczy za czynsz, b) możliwość sprzedaży i korzystanie z plodów i produktów rolnych dla własnych potrzeb. Ta druga forma nosiła nazwę *Armittelbung*. Zwykle na użytek własny dzierżawcy tej formy dzierżawy przyznawano nie mniej niż połowę całego zbioru (dorobku).

¹⁵⁶ Kasa królewska ściągała należności na bezpośrednie potrzeby władcy.

¹⁵⁷ Chłopów dzielono na niewolnych (*Leibeigene*), poddanych (*Hörige*) i wolnych (*Freisassen*). Inny podział rozróżniał chłopów królewskich (*unmittelbare Bauern = Kron =, Kammer =, Amts-Bauern*). Dalej chłopów prywatnych. Trzeci podział brał za podstawę wielkość gospodarstwa chłopów: Chłopów wielkich (*Anspanner, Voll-Bauern*), małych chłopów (*kleine Bauern* albo *Küh-Bauern*) oraz komorników (*Kossathen, Käther, Gärtner, Hüttener = Tagelöhner*).

¹⁵⁸ *Petitio* to instytucja związana ze świadczeniami serwitutowymi.

— Spór litewskiego Urzędu Komorniczego z Sambijskim Konsystorzem w sprawie jurysdykcji w zakresie drobnych spraw małżeńskich oraz przesłuchania świadków (40, b, 4).

— Zakres uprawnień apelacyjnych litewskiego Urzędu Komorniczego *Vide Acta in Sache der verwitt. von Wittinghoff contra den Fandrich Klinbeil in punkto Spolii* (98, g, 2).

— W sprawie administracji dobrami (*Administrationis bonorum*) (61, f).

— Jurysdykcyjne uprawnienia Urzędu Komorniczego w stosunku do osób toczących spory i procesy, pochodzących z komornictw (59, d).

— Sprawy komornicze (4).

— *Amts-Articul* (4).

— Komornictwa nie mają się mieszać do spraw sądowych (6, e).

— Komornictwa winny swe sprawozdania do Rządu Pruskiego tak formułować jakby składały je królowi (6, e).

— Formy wprowadzania na komornictwo kapitanów i ich zarządców (96, j).

— Komornictwa litewskie (91, a).

— Apelacji nadzwyczajnych w komornictwach nie należy przyjmować bez uiszczenia odpowiednich opłat (*Succumbentz-Gelder*) (4, c, 1).

— Apelacje nadzwyczajne w małych miastach. Relacja z 17 sierpnia 1718 r. (4, c, 1).

— Rezolucja wielkiego elektora w sprawie komornictw w aktach sejmowych z 28 lipca 1623 r. (87, c).

— W sprawie wydatków w komornictwach. Uchwały sejmu z 29 lipca 1623 r. (87, c).

— W komornictwach względy ekonomiczne nie powinny łączyć się ze sprawami wymiaru sprawiedliwości, kościelnymi i policyjnymi. W sprawie pisarza komorniczego Nitscha (137, b).

— Kat podległy jest w zakresie rakarniczym Urzędowi Leśnemu (*Forst-Amt*)¹⁵⁹. Relacja z 10 lipca 1718 r. (138, j).

— Uprawnienia sądowe dzierżawców w komornictwach (4, c).

— W sprawie zaaraszowanych w komornictwie w Tyłży osób, ubiegających się o zwolnienie z aresztu (13, c).

— Komornictwa nie są upoważnione do przyjmowania depozytów pieniężnych w sprawach upadłościowych. Depozyty te przyjmuje tylko Sąd Dworski. *Vide Actis wegen der Depositen Gelder* (61, d, 2).

— W sprawie zwalczania nieposłuszeństwa magistratów i przymuszenia ich do przyjęcia królewskich zarządzeń skierowanych do komornictw (22, a).

— Inwentaryzacja w komornictwach przeprowadzana ma być przez szlacheckich pisarzy sądowych. Inwentura ma być przedstawiona Kolegium Opiekuńczemu (*Pupillen Collegio*) do zatwierdzenia (61, b).

— Wasale i szlacheccy mieszkańcy przy każdorazowym sprzedaniu względnie podziale dóbr muszą uzyskać zgodę kapitanatu (61, f, gen).

— Komornictwa zobowiązane są do bezpłatnego przechowywania w swych zabudowaniach uzbrojenia wojskowego (83, b).

— Ingrosacja na szlacheckie i nieszlacheckie majątki musi być przeprowadzana w kapitanatach (110, b).

— Biednych z komornictw przejmuje Wielki Szpital w Królewcu. Relacja z 13 stycznia 1740 r. (43, c).

¹⁵⁹ Instytucja sędziego do spraw niehonorowej śmierci (*Carnifex*). W niektórych wypadkach obejmowała również instytucję kata. Zwykle instytucja ta związana była z rakarnią (*Carnificina*). Posiadanie rakarni było podstawą pełnienia funkcji kata czyli *carnifexa*.

- W sprawie opieki nad chorymi z komornictw (43, c).
- W sprawach dochodzeń nadużyć urzędników podatkowych, celnych (23, d).
- W sprawach urzędowo przeprowadzanych podziałów (61, f, gen).
- Podział spadkowy nieruchomości i ruchomości osób mieszkających w miastach winien być uzgodniony wspólnie z komornictwem i magistratem (51, j).
- Taksa na piwo winna być jednakowa na wsi jak i w miastach. *Vide Actis des Tranksteuer Reglement vom 15 März 1721* (23, d, 3).
- W sprawie rozdziału dodatkowych dochodów w komornictwie między kapitaną, zarządcę i szlacheckiego pisarza sądowego. Relacja z 1747 r. (4, b).
- W sprawie ustalenia uposażenia kapitanów i zarządców przydzielonych do departamentu litewskiego komornictw w Rynie, Piszu, Giżycku i Elku (4, b).
- W sprawie przyspieszenia trybu urzędowania w kapitanatach, a przede wszystkim w przekazywaniu kamerom wojenno-skarbowym raportów (4, d).
- W sprawie map z przeprowadzanych w komornictwie w Tylży pomiarów wsi królewskich oraz w komornictwie tapiawskim (137, g).
- Urzędy Sprawiedliwości (*Justitz-Aemter*) mają się nie mieszać do spraw kościelnych. Reskrypt do Urzędu Sprawiedliwości w Pol. Marck z dnia 14 sierpnia 1778 r. (116, d, m).
- W sprawie stosunku Kolegiów Sprawiedliwości (*Justitz-Collegiorum*) do Dominialnych Urzędów Sprawiedliwości (*Domänen-Justitz-Aemter*) według *Principiis regulativis* na podstawie reskryptu z dnia 12 lutego 1782 r. *Vide Actis wie es mit Besetzung und Einrichtung beständiger Justitz-Aemter in Königreich Preussen und Provinz Lithauen gehalten werden soll* (4, d).

A m t s - J u s t i t z - C o l l e g i e n — Kolegia sprawiedliwości.

- Organizacja nowych komorniczych kolegiów sprawiedliwości. *Wegzn prompts Bestellung der Publicandorum bey denen neuen Amts-Justitz-Collegiis 1751*¹⁶⁰ (22, a).
- Przepisy dotyczące obowiązku dostarczania Rządowi Pruskiemu sprawozdań przez Kolegia Sprawiedliwości, Komornicze Kolegia Sprawiedliwości oraz Urzędy Dziedziczne (*Erbämter*). Rok 1752 (4, d).
- Przepisy regulujące stanowiska (*Ranges*) radców komercyjnych i kryminalnych oraz radców ustanowionych przy komorniczych kolegiach sprawiedliwości (*Aemter Justitz-Collegiis*). Rok 1752 (15, a).
- Przepisy ustalające przygotowywanie i rozprawianie pisem okólnych wystawianych przez komornicze kolegia sprawiedliwości¹⁶¹. Rok 1753 (4, b).

¹⁶⁰ Równocześnie z reorganizacją sądów pierwszej instancji Prus Książęcych (Sądu Nadwornego, Trybunału, Konsystorza) Coceji dokonał reorganizacji sądów instancji najniższej. Po usunięciu kapitanów z kapitanatów i ich zarządców (*Amthauptleute, Amtsverweser*) wprowadzono na ich miejsce 9 kolegiów komorniczych (*Aemterkollegien = Amts- und Justitzkollegien*) w Zalewie, Morażu, Pokarminie, Nowym Dworze (*Neuhausen, Kleinheide*), Kłajpedzie, Wystruci, Kętrzyźnie, Elku i Nidziću. Te nowe instytucje obejmowały swym zasięgiem terytoria kilku złączonych komornictw. (Zob. *Instruction für die Königlich Preussische Haupt-Aemter und darin bestellte Justitz-Collegia, wie auch alle andere Unter-Gerichte des Königreichs Preussen* z dnia 1 września 1751 r.).

¹⁶¹ „Totalną reformę” sądownictwa w Prusach rozpoczęto od Pomorza Zachodniego. Wykorzystano w 1746 r. anonimową denuncjację o nadużyciach w Sądzie Dworskim w Szczecinie. Król pruski upoważnił Coceji do przeprowadzenia zasadniczych zmian. Opracowano projekt „konstytucji procesowej”

— Przepis z 1754 r. ustalający darmowy pogrzeb dla urzędników komorniczych kolegiów sprawiedliwości (4, b).

— Organizacja zwykłych Urzędów Sprawiedliwości (*Justitz-Aemter*) w Królestwie Pruskim i Prowincji Litewskiej¹⁶² (4, c).

A p h o t h e q u e r — Aptekarze.

— Zakaz praktyk lekarskich dla aptekarzy. *Apothequer Curen sind verboten. Rescript vom 15 Julii 1719 J. wegen Dispensatorii*¹⁶³ (139, b).

— Zakaz zakładania nowych aptek w Królewcu. *Rescript vom 28 Mai 1712 J. in Sache contra Grafe*¹⁶⁴ (139, l).

(kodeksu postępowania sądowego) dla Pomorza Zachodniego oraz projekt kodeksu (*Project des Codicis Fridericiani Pomeranica*). Kodeks Pomorski stał się kodeksem wzorcowym dla wszystkich ziem (krajów — prowincji) pruskich, a przede wszystkim dla ogłoszonego 3 kwietnia 1748 r. projektu fryderycjańskiego.

Dokumentacja sądowa Księstwa Pruskiego obejmowała rachunki dochodowe (*Sportelrechnungen*), księgi karne (*Strafbücher*), akta procesowe (*Prozessakten*), sprawy upadłościowe (*Konkursprozesse*), księgi depozytowe (*Depositionsbücher*), księgi opiekuńcze (*Vormundschaftsbücher*).

¹⁶² Chodzi tu o zarządzenia królewskie: z dnia 16 września 1751 r.: *Umständliche Nachricht wie künftig die Justitz-Collegia in Preussen bestellt werden sollen, nebst einer Specification derer Bedienten, welche jetzo bei der Regierung und übrigen Collegio employret werden sollen*, oraz z dnia 1 września 1751 roku: *Instruction vor die Königlich Preussische Haupt-Aemter und darin bestellte Justitz-Collegia, wie auch alle andere Untergerichte des Königreichs Preussen*.

¹⁶³ *Dispensatorium* oznaczało przepis dotyczący sposobu, jak i ile prostych czy złożonych lekarstw (czy składników lekarstwa) można przetrzymywać w aptekach w większych ilościach (na zapas) względnie je produkować. Zwykłe tego rodzaju *Dispensatorium* przygotowywane było przez krajową władzę lekarską (zdrowia), a jeśli zarządzenie to miało obowiązywać kraj (*Landesdispensatorium*), musiało uzyskać zatwierdzenie krajowej władzy zwierzchniej (*Etats-Ministerium*). Z reguły *dispensatorium* związane było z urzędowym cennikiem aptekarskim oraz z podaniem znaków metryczki, jakości środków leczniczych i dozowania. W Prusach Książęcych wydano tego rodzaju *dispensatorium* w 1731 r. (*Dispensatorium reg. et elect. Borusso-Brandenburg*). Później ukazała się *Pharmacopoea Borussica* (zob. *Codex medicamentarius und Pharmacopoea*). *Dispensatorium* związane jest również z ordynacjami aptek.

¹⁶⁴ Historia aptekarstwa Prus Książęcych łączy się z rozwojem nauk medycznych w Królewcu. Zwiększony na przełomie XV/XVI wieku udział lekarzy w życiu państwa zakonnego i Księstwa Pruskiego zaznaczył się w tak drobnej sprawie, jak pojawienie się przepisów dietetycznych, układanych przez domorosłych lekarzy w oparciu o doświadczenia medycyny ludowej. Sytuacja o tyle się poprawiła, że chociaż zawód lekarza (*Barbierkunst*) w myśl zarządzenia biskupa chełmińskiego był niedozwolony dla duchownych, niemniej właśnie duchowni parali się czynnościami lekarskimi (zob. Wolfgang Bergmann, *Vierhundert Jahre Medizinische Fakultät der Albertus-Universität zu Königsberg*, Jahrbuch der Albertus Universität zu Königsberg, 1951, Bd. 1, s. 63). Dalej rozwój nauk medycznych zaczęły uiaćwierać na terenie Księstwa Pruskiego apteki. Już w 1420 r. wymieniono pierwszą aptekę w Królewcu. Aptekarze zajmowali się również leczeniem. W 1519 r. wielki mistrz Zakonu ustalił stanowisko lekarza (chirurga) urzędowego. Ten miał przeciwstawiać się działalności lekarzy-partaczy. Walka z lekarzami-partaczami była zresztą bezskuteczna dlatego, że — jak informował w 1510 r. aptekarz Strell — w Królewcu w ogóle nie było lekarza posiadającego wyższe wykształcenie. Do cięższych przypadków chorobowych w Królewcu sprowadzano lekarzy z Gdańska. Wiadomości o pierwszym lekarzu-doktorze nauk medycznych, leczącym ludność miasta Królewca, dotyczyły lekarza nadwornego wielkiego mistrza Zakonu z listopada 1513 r.

— W wizytacjach aptek w Królewcu udział brać mają również burmistrzowie *Bedenken der Städte* (110, a, p. 38).

— Opłacanie aptekarza wielkiego elektora z dochodów aptek królewieckich zostaje zawieszona. *Landtags Sache vom 29 Julii 1623 J.*

— W sprawie niedozwolonych praktyk lekarskich aptekarzy (139, c, 3).

— Deputaty drzewne drukarze, lekarze, aptekarze i inni urzędnicy uniwersyteccy pobierać mają od Senatu Akademickiego a nie od miasta Królewca¹⁶⁵ (70, j).

— W sprawie zatwierdzenia przywilejów dotychczasowej apteki (*Federsdörfische Apotheque*) i rozszerzenia ich na aptekę znajdującą się na Rossgarten (an der Ecke der Weissgerber Gasse). *Vide Acta in Sache Philipson* (139, l).

— Protest aptekarza Fryderyka Bogumila Haupta przeciwko wezwaniu go przez królewiecki Sąd Kupiecki i Rzemieślniczy (*Wettgericht*) (139, l).

— W sprawie ustalenia ważności stanowiska lekarza-aptekarza (*Medicin-Apotheque*) przed stanowiskiem chirurga. Rok 1742¹⁶⁶ (15, a).

— Zezwolenie na sprzedaż trucizn przysługuje tylko aptekarzom, a nie drogerzystom (*Materialisten-Gewürz Krähmern*)¹⁶⁷ (139, c, 3).

¹⁶⁵ Z zakresu nauk farmaceutycznych do odnotowania jest encyklopedia farmaceutyczna (*Pharmacopoe*) Placotomusa, rektora Szkoły Partykularnej i pierwszego profesora zwyczajnego wydziału medycznego Uniwersytetu Królewieckiego. Encyklopedia ta cieszyła się w europejskim świecie lekarskim owych czasów znacznym powodzeniem. Podręcznik ten ukazał się w 1530 r. w Antwerpii oraz w drugim wydaniu w Lionie: *Pharmacopoeia in compendium redacta per Joannem Placotomum, eiusdem dispensatorum usitatissimarum hoc tempore medicamentorum descriptiones continens*. Był on przeznaczony dla początkujących lekarzy i aptekarzy. Część pierwsza obejmowała podstawowe pojęcia z zakresu stosowanych lekarstw, urzędów aptekarskich, a część druga receptury (zob. H. Scholz, *Ueber Aerzte und Heilkundige zur Zeit des Herzogs Albrecht von Preussen*, Jahrbuch der Albertus Universität zu Königsberg, 1962, Bd. 12, s. 62). Również i drugi profesor nadzwyczajny wydziału medycznego Albertiny Aurifaber zajmował się farmakologią. On to skłonił księcia Albrechta do przeprowadzenia reformy służby aptekarskiej. Sam zredagował zarządzenie w tej sprawie z 28 kwietnia 1553 r. Służba aptekarska w Królewcu znana była już od 1546 r. (aptekarz Lienhardt = Leonard Flubach). W 1547 r. znany był drugi aptekarz Melchior Stenzel. Wiadomości o tych aptekarzach podano dopiero w 1546 r., gdyż od tego właśnie roku wydawanie lekarstw nastąpić mogło dopiero z przepisu (recepty) lekarskiej. Dla Flubacha właściwym lekarzem był Axt, a dla Stenzla Aurifaber. Lekarze wpisywali swe polecenia do aptekarskiej księgi recept. Nowa ordynacja aptekarska z 1553 r. ustalała 2 apteki dla trzech miast Królewca. Wszyscy aptekarze i uczniowie aptekarscy musieli znać łacinę, dalej złożyć przysięgę, a lekarze nadworni oraz profesorowie medycyny Uniwersytetu Królewieckiego zobowiązani byli do corocznej rewizji aptek. Aptekom zezwolono sprzedaż różnego rodzaju *confectiones* (używane jako *arzneiliche Einwirkungen*), korzenie (*gestossene Würze*), świece woskowe, luczyna (*Stablicht*), świece nawietrzne (*Windlicht*). Zobowiązano również apteki do zorganizowania stałych godzin porad lekarskich. Niemniej apteki sprzedawały również tzw. *Pech* (pak = smołą szweską) oraz tzw. *Wanczos* (*Wagenschoss* = dokładnie obrabione drewno stolarskie).

Księżna Dorota, pierwsza żona księcia Albrechta, również zajmowała się sprawami lekarskimi i aptekarskimi. Uprawiała w swym ogrodzie zamkowym ziola lecznicze.

¹⁶⁶ Lekarz-aptekarz w hierarchii zawodowej stał wyżej od chirurga. Grupa tych ostatnich dzieliła się na trzy klasy: I klasa — specjalnych chirurgów, operujących wyjątkowo trudne zabiegi. Byli to tzw. operatorzy. II klasa to grupa lekarzy-chirurgów (*Medico-Chirurgen*) przygotowana do leczenia chorób wewnętrznych i zewnętrznych. III klasa to najniższa grupa uprawniona tylko do przeprowadzania lżejszych, zewnętrznych zabiegów chirurgicznych.

¹⁶⁷ Materialistami (*Materialist*) oznaczano kupców detalicznych, handlujących tzw. towarami materialnymi (*Materialwaren* = tzw. towarami i produktami, których „nie tworzy się sztucznie”) jak: korzeniami, kawą, cukrem,

— Towary aptekarskie dla armii rosyjskiej należy skoncetrować w jednym miejscu (75, b).

— Zasady regulacji należności za materiały aptekarskie dla armii rosyjskiej. Rok 1761 (23, a).

— Dzierżawa lub kupno aptek dozwolone są tylko przygotowanym zawodowo. Reskrypt z 9 marca 1774 r. w sprawie egzaminów przed Naczelnym Kolegium Medycznym w Berlinie dla lekarzy, chirurgów, operatorów i aptekarzy (139, c, 3).

Appellation — Apelacja.

— Apelacji do Dworu nie przyjmuje się¹⁶⁸. Vide § 6 Patent wegen des Missbrauchs des Supplicirens von 1710 (3, c).

— Apelacji Uniwersytetu Królewieckiego Sąd Dworski nie ma przyjmować (139, c, 1).

— Wyroki Senatu Akademickiego są nieodwołalne¹⁶⁹ (138, e).

— Nadzwyczajne apelacje (*Appellationes extraordinariae*) w komornictwach mogą nastąpić dopiero po uregulowaniu specjalnych opłat (*Succumbentz-Gelder*)¹⁷⁰ (4, c, 1).

— Apelacji w sprawach tzw. „Lenocinii” Sąd Dworski nie przyjmuje¹⁷¹. Vide Acta in Sache Rudolphi (80, 1).

c. d. n.

tytoniem, farbami itp. Stąd sklepy prowadzące tego rodzaju towary nazywano sklepami materialnymi (*Materialhandlung*). W niektórych miejscowościach kupców handlujących tymi towarami nazywano również drogerzystami.

¹⁶⁸ SAG. *Ostpreussische Folianten*, Nr 1270. Z czasów panowania księcia Albrechta zachował się z działalności Sądu Dworskiego tylko jeden foliant, nazywany „Księgą wyroków i rozkazów” (*Urteil und Weisungs Buch*), względnie *Registrandem* (*Registrandenbuch* = *Registrande* = wykaz, spis wszystkich danych, protokołów i rejestrów sporządzonych u jakichkolwiek władz z podjętymi rezolucjami). Tok postępowania sądowego w Sądzie Dworskim był pisemny. Sąd Dworski był sądem pierwszej instancji dla biskupów, radców, urzędników księżęcych oraz przewodniczących fundacji. Instancją apelacyjną był dla rozstrzygnięć:

a) Sądów niższych, do których zaliczono sądy ziemskie (*Landgerichte*) rozpatrujące po 1525 r. w pierwszej instancji spory kmieci, wolnych chłopów, sołtysów i chłopów komorniczych (*Amtsbauern*). Dalej zaliczano do tej grupy sądów sądy miejskie oraz sądy kapitańskie. Kapitanowie byli pierwszą instancją dla szlachty.

b) Sądów duchownych w sprawach małżeńskich.

W tych więc wypadkach Sąd Dworski był sądem wyższym. Ferował wyroki w formie recesu do sądów niższych. Wyroki te stronom odczytywano, a sądy niższe wyroki te również wykonywały.

Sąd Dworski był także instancją rewizyjną dla wyroków sądów pierwszej i drugiej instancji o ile strony zażądały „reformacji wyroków” (*Reformatio des Urteils in melius*). Zarządzano wówczas tzw. *revisio actorum*.

¹⁶⁹ Uniwersytet Królewiecki posiadał swe własne sądownictwo. Dalej był również instytucją pomagającą sądom w formułowaniu wyroków. Sąd Dworski sam rozstrzygał sprawy i formułował (redagował) wyroki tak w sprawach pierwszej instancji (lennych, spraw lasów państwowych i skarbowych, dygnitarzy czy oficerów sztabowych = *Oberofficiere*), jak i w sprawach apelacyjnych. Nie stosował tzw. przesyłania akt do uniwersytetów (*Verschieckung von Acten an Universitäten*).

¹⁷⁰ *Succumbentz gelder*, tzn. sumy dłużne zdeponowane w sądzie od skazanego na uiszczenie długu. Skazany wnosził apelację i wówczas sąd zabezpieczał sumy dłużne na wypadek zatwierdzenia wyroku w instancji apelacyjnej (*in casum succumbentiae*).

¹⁷¹ *Lenocium* (*Leno* = stręczycielstwo) pozabawiał osobę uprawiającą ten proceder prawa składania zeznań przed sądem.

